

О ДРУШТВЕНОСТИ ПРАВОСЛАВЉА И СОЦИЈАЛНОМ УЧЕЊУ ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА¹

Прошле, 2010. године, у Нишу је, у организацији фондације Konrad Adenauer, уприличен научни скуп на тему: „Могућности и домети социјалног учења православља и Православне цркве“¹. На скупу је учествовало више страних и домаћих истраживача из области социологије православља. Неколико месеци пре скупа у издању фондације Konrad Adenauer и Југословенског удружења за научно истраживање религије (ЈУНИР), публикован је и зборник радова (коју су заједничким напорима приредили Драгољуб Ђорђевић и Милош Јовановић) на исту тему, и са идентичним насловом.

Зборник је замишљен као колаж нових и већ објављених чланака који се баве истраживањем ове теме у свету. Не баш срећно одабран наслов, који је требало да дефинише и истраживачко-предметни оквир, заправо настоји да проговори о поприлично табуизираној теми изучавања друштвене стране православља (што би заправо морао бити задатак социологије православља).

Наиме, у нашој стручној јавности дуго времена је провејавало становиште према којем није могуће са научне и социолошке стране изучавати феномен православља, јер оно измиче сваком облику не само друштвености, већ и потенцијалног научног истраживања. Макаријански приступ боготражње, и потоњи искључиви исихастички утицаји, православље су, евентуално, могли да препусте искључиво психолошким разматрањима. Ипак, захваљујући активностима ЈУНИР-а покренут је још крајем осамдестих година прошлог века читав низ текстова који настоје да православној верзији хришћанства приђу из научног (а тиме и социолошког) угла. Отпори су били снажни, и заснивали су се на уверењу да је за православље: друштво као ентитет ирелевантно. По тада преовладавајућем мишљењу унутар наше цркве: друштво представља вештачку творевину, противприродну, и на њу православље нема утицаја. Ово становиште држи да је улога православља да утиче колико (само) на човека и његову личност – даље од тога оно нема исходљиву снагу. За те апологете, православље је искључиво антропоцентрично и оно што једино из православља исходи (ван сфере антропсихолошког) јесу интерперсонални односи микроразмера – па ту за озбиљнију социологију и нема места. Оно што, евентуално, може да се утврђује из православне поставке света било би изучавање

¹ Драгољуб Б. Ђорђевић, Милош Јовановић (прир.) (2010) Могућности и домети социјалног учења православља и Православне цркве. Београд, Ниш: Фондација Konrad Adenauer, ЈУНИР, стр. 558.

Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

интерперсоналних односа: то би била нека врста микросоциологије, чак пре – комуникологије православља.

На нашим просторима ову тему је први покренуо и непрестано изнова постављао Драгољуб Б. Ђорђевић. Организовање научних скупова, округлих столова, јавне расправе, серије научних текстова и израде зборника које је професор Ђорђевић иницирао указивале су само на једно – да је не само могуће већ и пожељно социолошко изучавања православља. Круна тих дугогодишњих напора је поменути скуп на тему о друштвености православља, и иза тога овај зборник. Почетни отпор (чак и спомињању друштвености православља) временом је јењавао, те данас све више јача мисао да је, не само могуће већ и, пожељно разматрати друштво из православне перспективе. Неки аутори, у својим продубљеним истраживањима, изражавају став о посебностима једног идеалнотипски замишљеног Православног друштва (као заједничког именитеља мноштва православних друштава). Овај зборник заправо је до сада најзначајнији допринос изучавању предмета социологије православља на нашим просторима.

Зборник *Могућности и демећи социјалног учења православља и Православне цркве* обсеже 558 страница текста А-5 формата. У зборнику је приложено чак 27 радова аутора из готово читавог света међу којима су и веома звучна имена науке: Демостенес Саврамис, Андреас Бус, Лариса Асхатова, Миклош Томка, Сергеј Флере, Александар Агађаниан, Томас Бремер, Питер Бергер, Елизабет Продрому, Василиос Макридес, Наталија Динело, и многи други...

На самом крају зборника налази се још и: кратак сажетак о ауторима и текстовима које су до сада објавили, именски регистар, и коначно садржај Зборника на енглеском језику.

Услед недостатка простора овде ћемо направити само кратак осврт на, по процени аутора овог приказа, најзанимљивије радове уважених стручњака из домена социологије православља.

У тексту Драгољуба Ђорђевића „Досије социологије православља“, аутор је биографизирао дугогодишњу научну борбу за признање друштвености православља у нашој средини и формирање социологије православља као равноправне научне дисциплине. Професор Ђорђевић истакао се давањем значајног доприноса проучавању веза православља и етике рада, утицаја религиозног морала на питања из области рада, привредног раста и свеукупног друштвеног развоја. Он је у овом тексту указао на путеве борбе за задобијање равноправног статуса социологије православља и од оних кругова који су, одбацујући друштвени аспект православља, одбацивали и признање постојању социологије православља.

Већ легендарни репринт текста покојног професора Демостенеса Саврамиса „Макс Вебер и Православна црква“ иде корак испред других истраживања. Саврамис не само да не доводи у питање социологију православља као предмет, и не само да не одриче примену многобројним класичним социолошким методама, већ у сопствена социолошка истраживања о православљу уводи утицај православне спознаје света (идеја–вредности) на мотивационе импулзије при друштвеној акцији. На тај начин Саврамис православље укључује у само средиште функционалистичких разматрања о месту и улози актера-у ситуацији који није парсоновски доживљај Човека потрошње, већ Православни човек који са собом носи терет идеја, вредности и норми православља. Не-

систематизовање и неубличавање властитог начина живота, сиромаштво као врлина, авантуристички капитализам, милостиња уместо социјалне политике, тешкоће у организовању чиновништва – неке су од основних категорија Саврамисове социолошке радне апаратуре.

Знаменити социолог православља професор Андреас Бус овога пута је у јавност изашао са текстом „Социологија православне традиције“ са намером да пружи историјски приказ утицаја православних идеја, вредности и норми (или Традиције, како је он сажетије назива) на свеобухватни друштвени развој. И у овом раду професор Бус доследан је примени Диркемовог сазнајног метода о вези колективних представа (Традиције) на друштвено-историјске токове. Бус пише о утицају монахизма на друштвени и привредни развој из историјске перспективе Византије и Московције (Русије), поредећи свеобухватни развој православних друштава са западном цивилизацијом.

Рад Владана Станковића бави се научно-сазнајним оквиром истраживања феномена друштвене стране православља. Станковић у свом раду пружа основе методолошких поставки социологије православља и указује на тешкоће на које се у истраживању ове теме сусретао, а које се тичу тек посредних могућности стицања сазнајних увида из домена друштвености православља. Полазећи из равни историјске социологије, он категоризује друштвене установе социоисторијским методом, потом добијене резултате апстрахује на најмање заједничке именоване православних друштава у идеалнотипски модел Православног друштва чиме верификује теоријске поставке Општег хипотетичког оквира. Потом, врши операционализацију предмета истраживања преводећи идеални модел на показатеље, одабира варијабле (независну и зависне) које су већ мерљиве односно статистички изразиве, укршта их, износи налазе кроз обраду података, класификује и износи закључна разматрања. На самом крају он нуди метод унакрсних култура и упоредни метод као могућност свеобухватних разматрања и других конфесија у окриљу хришћанства.

Текст Питера МекМајлора и Марије Ворожишчеве „Социологија православља“ излази из оквира социологије православља и пропитује место православља у политичким, геополитичким, историјским и економским наукама. Аутори сматрају православну цивилизацију особеном спрам западне и главну потврду тој тези проналазе у радовима Тојнбија (Arnold Toynbee) и Хантингтона (Samuel Huntington).

Истраживање Миклоша Томке: Да ли конвекционална социологија религије може изаћи на крај са разликама између источно и западно европског развоја – такође трага за различитостима католичке и православне цивилизације у светлу развојних перспектива. Према овом аутору оно што православну друштвену традицију чини различитом од западне јесу: интуитивност, холизам, неразвијеност друштвених учења, повишени мистицизам, монастизам и монахизам, несамосталност црквене хијерархије у односу на државу... Томка упозорава да феномен друштвености православља није могуће проучавати из перспективе представа и стереотипа које намеће модернизам, нити разматрањем методског референтног оквира како га поставља Западни човек.

Професор Сергеј Флере у свом емпиријском истраживању поставио је бачерију питања трима групама испитаника: српским православцима, словеначким католицима и америчким протестантима. На основу добијених резултата

он је оповргао тезе социолога Томке о нужности посебног приступа изучавању православља. Флере сматра да се: „Хантингтонова тврдња да је источно хришћанство толико другачије да захтева посебну методологију не изгледа оправданом“ (стр. 229). Он у свом истраживању не види никакву посебност у вредносним ставовима и понашањима православних испитаника у друштвеним питањима спрам друге две хришћанске конфесије.

Рад Александра Агађаниана: Пробој у модерност, апологија, традиционализам – поглед руског православља на друштво и културу из компаративне перспективе можда и понајвише одговара теми предмета Зборника. Агађаниан се у свом раду позабавио Основама социјалне концепције Руске православне цркве (РПЦ), и проанализирао њене основне ставове по питању друштвених учења. Међу најбитније идеје које је Агађаниан апострофирао извлачећи их из контекста званичног друштвеног учења РПЦ ваља истаћи: интерактивност цркве и државе у социјалној сфери, неопходност афирмације света, одбацивање модерности као антропоцентризма, моралност у политичком деловању, одбрана личности и колективног идентитета од универзализма...

У раду Радована Биговића Православна црква и европске интеграције провејава идеја да црква иако није од-овог-света, ипак је у-свету: њу чине људи и она у том и таквом свету дела. По његовом мишљењу: „бити православан није у несагласности са бити за заједнички европски дом.“ За Биговића нема сумње да „православни са другим хришћанима треба да покушају да постојећи европски хипериндивидуализам трансформишу у европски персонализам (личноцентрични менталитет – Зизјулас) јер у православном етосу поштовање особености представља темељни принцип“ (стр. 382). Према њему, православно и европско изискују равнотежу: Бога и човека, једног и мноштва, локалног и универзалног. Овај аутор позива вернике да се као православне личности укључе у политички живот друштва. Биговић је убеђења да је суштина православља у исто време и спасење европског, а оно лежи у насушној потреби за јеванђељизацијом живота.

Василиос Макридес у свом чланку: Православно хришћанство и привредни развој – случај Грчке дотиче се везе православља и привредног развоја, а тиме и везе православља и развоја уопште осврћући се тако и на проблем друштвености православља (из развојне перспективе). Макридес се најпре осврће на ранија налазе исте теме код Вебера, Саврамиса и Милер-Армака. Сви они држе да оносветовна контемплативна побожност православне културе није битно утицала на друштвени и привредни развој – шта више спутавала га је. Ова становишта Макридес донекле подржава, али однекле има аргументе и оправдања за православно однос спрам западног модернизма. Он потврђује тезу о заокупљености елитне православне културе (изникле из монашких келија) традиционалном оносветовношћу богозрењске културе, и негативним односом спрам активности у овосветовном животу. Истовремено, православље се кроз традицију негативно односило према акумулацији стеченог богатства и пропагирало њену поделу сиротињи – добротинство. Међутим, непрестано натурање страних вредности и насилно позападњачење додатно су рађали отпор према модернизацији, привредном расту и савременом друштвеном развоју – сматра Макридес. У основи, православље није против промена и напретка, али одбацује стране обрасце који се противе темељним вредностима Православног

човека. Оно о чему унутар православне Грчке постоји сагласност јесте извођење реформи по Грчком узору које би имале за циљ отклањање штетних развојних узрока какве су: олигархијски (партократски) парламентаризам, несносна корупција, класна структура, неуравнотежена урбанизација, неписменост, популизам, политичка патронажа, клијентелизам, улога војске, огромна бирократија и сличне нуспојаве...

Валентина Гавриловна Федотова и Шерил Крос дају допринос текстом: Православље, Вебер и нови руски капитализам. И оне полазе од монаха као основног друштвеног лика на коме је саздан темељ православних вредности у једном друштву. Он је „аскета у свету, духовни човек спреман да жртвује сва блага ради висине своје вере“ (стр. 470). Насупрот њему стоји Протестантски човек овоземаљске аскезе – непрестано делатни раденик који само тако може задобити спасење. Криза модернизације православног Истока криза је насилне вестернизације неуподобљене Православним мерилима. Последице су несагледиве: меркантилизација живота и његова комерцијализација, прагматичност, грубост, егзистенцијални грч и цинизам. Основи социјалног учења Руске православне цркве (РПЦ) уводи настојања да се поремећени односи, колико је то могуће, врате у нормалу, на извориште православља. Богатство се не сматра циљем већ само средством за достојанствени живот човека и народа. Богатство је одговорност и искушење. Део те одговорности је да се предузетник и држава морају ослањати на праведност у пословним и друштвеним односима. Пословни кодекс РПЦ позива се на: честитост, професионализам, одговорност... Црква иступа против: корупције и крађе, неплаћања пореза, неправедне расподеле резултата рада... Ослањајући се на Сергеја Булгакова ауторка позива на узорну пословност домаћинског начина економисања. Федотова закључује: „Економија у Русији зависи од моралних особина људи...“ (стр. 478). Она религиозну етику предпоставља свеукупном друштвеном развоју једног типичног православног друштва.

На самом крају ваља истаћи и бриљантно истраживање Наталије Динело: „Руско религиозно одбацивање новца и *Homo economicus*-а – самоидентификација Пионира модерне економије у Постсовјетској Русији“. Ради се о истраживању обављеном новембра 1994. године путем дубинског интервјуа популације московских и санктпетербуршких банкарских службеника на узорку од 61 банкара. Наталија Динело у свом научном захвату најпре теоријски поставља предмет истраживачког подухвата увођењем Веберових идеалних типова у радну орјентацију испитаника: *Homo Orthodox*-а и *Homo Economicus*-а. Ове моделе карактерише: групна орјентација, унутрашња и окружајна хармонија, унутрашња орјентација, супростављеност користољубивом духу, орјентација на однос, вредносна рационалност, афективност, спонтаност, дифузност, чврста социјализација са једне (православне) стране и Ја-орјентација, лична слобода, спољашња орјентација, усредсређивање на новац, орјентација на остваривање задатака, инструментална рационалност, интелектуализам, срачунатост, специфичност и ситуациона етика, са друге стране. Налаз до којег Наталија Динело долази у закључку изгледа овако: “Ово истраживање омогућава одбацивање идеје да је ментални склоп нових руских банкара савладан руском религијом и културном традицијом, као и да су њихове конструкције сопства непомирљиве са западним идеалним типом. Заиста, схватања модерног сопства банкара може погодовати изградњи тржишта” (стр. 498). Па ипак, утицај

православне свести, изражен колективистички дух и солидаризам биће уочени. Он је нарочито изражен код старијих испитаника.

Зборник радова Могућности и донети социјалног учења православља и Православне цркве иновативно је и напредно занимљиво научно штиво које се бави темом од непроцењивог значаја за једно (већински православно) друштво. Веза религије и културе, а преко ње и веза религије са: политиком, правним системом, економијом... од велике је важности за схватање односа између доминантних конфесионалних идеја и вредности, са једне, и друштва и његове динамике, са друге стране. Овај научни зборник представља скуп хрестоматијских текстова који помажу изградњи једне нове и младе науке код нас – социологије православља. Посебан допринос овог зборника огледа се у томе што он представља први покушај стварања и систематизације материје из друштвености православља, па тако ставља на дневни ред и напоре за изградњом социјалног учења у складу са православном традицијом. Отуда је допринос зборника од непроцењивог значаја.